

LJUBLJANSKI GRAD V STAREM VEKU

JARO SASEL

Strmò pada 80 m visoki poslednji skalni izrastek Zasavskega in Dolenjskega hribovja — Ljubljanski grad — v koleno Ljublanice, onstran katere se neposredno pričenjajo vse višji izrastki Polhograjskih Dolomitov, ki se skupno z gorenjskimi visokimi planotami in Notranjskim Krasom pno v Julijske Alpe. Viden je od kraških robov nad Vrhniko, od robov Bloško-rakitniške planote preko vrhov Zasavskega in Dolenjskega hribovja, od Kamniških Alp, Karavank — pogled s Kranjskega polja zapira Šmarna gora — in od Polhovega Gradca. Barje in Ljubljansko polje sta z njega pregledna kot reliefna karta.

Mesto, ki tesno zapira edini zložnejši prehod od Panonije preko kraških planot v severno Italijo,¹ je brez gradu obrambno močno okrnjeno. S prostim očesom je ob primerni signalni organizaciji z njega mogoče kontrolirati vse pristope k temu vozlišču.

Preseneča dejstvo, da je o zgodovini hriba in o najdeninah z njega ljudem komajda kaj znano.² Na prvi pogled kaže, kot da bi bila peščenčeva skala nad Ljubljano v davnini neposeljena, zgolj geografska tvorba, ne bistveno povezana z življenjem in organizacijo spodaj. Da ni bilo tako, kažejo že prazgodovinske in antične najdbe, ki so dokumentirane po vsem njegovem vznožju.³ Vendar je smotrno zbrati in pregledati gradivo, ki je doslej znano, strniti komaj opazno svetlikanje, ob katerem bi jeli slutiti historični obris hriba v starem veku.

Nelokalizirano je z gradu znano:

1. Glinast oblep od primitivnih koč, morda v gradišču (J. Pečnik, IMK 14, 1904, 129).
2. Kosi prazgodovinskih posod (S. Rutar, LMS 1891, 184. Id., MZK 17, 1891, 139; cf. P. Hitzinger, MHK 16, 1861, 46). Oba podatka

Sl. 1. Ljubljanski grad. Lego vodnjaka in osrednje vzpetine ob njem označujeta puščici

sta edini dokument o obstoju življenja v prazgodovinski dobi na gradu.

3. Tri srednjeveške pušične osti iz železa (Landesmuseum im Herzogthume Krain 1836—1837, Laibach 1838, 26).

4. Dva nedoločena bronasta predmeta (Landesmuseum im Herzogthume Krain, 2. Jahresbericht 1838, Laibach 1839, 25).

Območje osrednje vzpetine na grajski planoti. Ob planiranju te vzpetine in starih utrd (F. Richter, Chronik von ausgegrabenen Alterthümern zu Laibach, IB 1820, 155 s.; cf. id., Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst 12, 1821, 156 ter LT 1869 Nr. 67 z dne 24. marca) so leta 1820 našli:

5. Novce od Avgusta do Teodozija (F. Richter, IB 1820, 155 s. Id., Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst 12, 1821, 156. P. Hitzinger, Alterthümliche Funde, MHK 9, 1854, ki piše le o več rimskih novcih, podobno kot v sestavku Pläne römischer Städte in Krain, MHK 16, 1861, 46 s. Cf. tudi LT 1869 Nr. 67 z dne 29. marca), med njimi prejkone eden z napisom *divus Augustus pater*, ki ga hrani Narodni muzej.

6. Bazo iz belega apnenca (12 × 15 cm), hranjeno v Narodnem muzeju z napisom *C. Aemilius | Felix Aecur(nae) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. Votivno bazo, posvečeno boštvu *Aequorna*, objavljajo: F. Richter, IB 1820, 155, Id., Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst 12, 1821, 156. Id., ib. 20, 1829, 245. P. Kandler, Esplorazioni di antichità nella città e nell'agro Tergestino nr. 6 Iul. 1842 p. 4. Id., L'Istria 1851, 146. Henzen 5869. J. Richter, Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthumes Krain 2-3, 1854, 147. Petruzzi, MHK 19, 1864, 72. LT 1869 Nr. 67. A. Müllner, Emona, Laibach 1879 nr. 187. Th. Mommsen,

Sl. 2. Votivna baza

Sl. 3. Votivna kapelica

CIL III 5831. H. Dessau, ILS 4875 a. V. Hoffiller-B. Saria, AIJ 148.

7. Edikulo z nišo iz belega apnenca, vel. 43 × 16 cm, hranjeno v Narodnem muzeju. Napis: *C. Cl(audius) Pri|am(us) Aec(ornae)|v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. Votivno kapelico, posvečeno boštvu *Aequorna*, objavljajo: F. Richter, IB 1820, 155. Id., Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst 12, 1821, 156. Id., ib. 20, 1829, 245. P. Kandler, Esplorazioni di antichità nella città e nell'agro Tergestino nr. 6 Iul. 1842 p. 4. Id., L'Istria 1851, 146. Henzen 5868. J. Richter, Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthumes Krain 2—3, 1854, 147. Petruzzi, MHK 19, 1864, 72. A. Müllner, Emona, Laibach 1879 nr. 189. Th. Mommsen, CIL III 5833. LT 1869 Nr. 67. H. Dessau, ILS 4875 c. V. Hoffiller-B. Saria, AIJ 150.

8. Aro iz belega apnenca (18,5 × 11,5 cm), hranjeno v Narodnem muzeju. Napis: *Auctus | Aecornae | v(otum) s(olvit) l(ibens)*. Miniaturno votivno aro, posvečeno boštvu *Aequorna*, objavljajo: F. Richter, IB 1820, 155. Id., Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst, 12, 1821, 156. Id., ib. 20, 1829, 264. P. Kandler, Esplorazioni di antichità nella città e nell'agro Tergestino nr. 6 Iul. 1842 p. 4. Id., L'Istria 1851, 146. Henzen 5870.

Sl. 4. Votivna ara

F. Richter, Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthumes Krain 2–3, 1854, 147. Petruzzi, MHK 19, 1864, 72. LT 1869 nr. 67. A. Müllner, Emona, Laibach 1879 nr. 188. Th. Mommsen, CIL III 3832. H. Dessau, ILS 4875 b. V. Hoffiller-B. Saria, AIJ 149.

9. Kose stebra iz — verjetno — škofjeloškega konglomerata z ostanki veznega železja v moznicah (F. Richter, IB 1820, 155 s. Id., Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst 12, 1824, 136. LT 1869 Nr. 67).

10. Veliki kameni plošči — verjetno bazi stebra — s sledmi ognja (ista lit. kot pod št. 9).

11. Pepelnico iz sivega apnenca z rumenkasto oljenko ter črepinjo rdeče skodelice z luskastim ustjem (lit. ista kot pod št. 9).

12. Železno orožje, sulične osti in podobno (lit. ista kot pod št. 9).

13. Vodnjak pred gradom na grajski planoti je bil odkrit in delno očiščen pri urejanju vrta leta 1850 (A. Müllner, Emona, Laibach 1879 p. 60; cf. tudi SN 1910 nr. 58), do dna očiščen pa leta 1849 (J. Rus, J 1929 št. 76 z dne 30. marca). Venec vodnjaka je bil pod sipom, notranjost do vrha zasuta. Sestavljen je iz rezanih, skrbno zloženih kosov podpeškega apnenca, globok 65 m. Pri čiščenju

sipa, ki je vodnjak prekrival, in pri praznjenju vrhnjih metrov zasipine v njem so prišli na dan:

14. Rimski srebrnik familije *Fannia* (C. Deschmann, Führer durch das Rudolphinum in Laibach 1888, 103 n. 7).

15. Glava in udje marmornega kipa (A. Müllner, Emona, Laibach 1879 p. 60. J. Rus, Rimski vodnjak na Ljubljanskem gradu, J 1929 nr. 76 z dne 30. marca).

16. Kamen z arabeskami⁴ (P. Hitzinger, Alterthümliche Funde, MHK 9, 1854, 95).

17. Ara iz moravškega peščenjaka, spodnja polovica odlomljena (40 × 26 cm), hranjena v Narodnem muzeju. Napis: *Aurelii | Seuthii |* [—]. Žrtvenik objavljajo: P. Kandler, L'Istria 1851, 148. P. Hitzinger, MHK 9, 1854, 95. Id., ib. 11, 1856, 4. Petruzzi, ib. 19, 1864, 71. A. Müllner, Emona, Laibach 1879 nr. 209. Th. Mommsen, CIL III 3854. V. Hoffiller-B. Saria, AIJ 182.

18. Bronaste kleščice (lit. kot pod št. 14).

19. Bronasta pinceta (C. Deschmann, Führer durch das Rudolphinum in Laibach 1888, 112 n. 2. Inventar Narodnega muzeja, R. 2201).

20. Poliedrična belo, rdeče in modro v cikcaku okrašena glinasta jagoda (lit. kot pod št. 14).

V zidani v grajskem poslopju — ne da bi bilo ugotovljeno, od kdaj — in porabljeni kot zidni material so naslednji rimski kamni spomeniki:

21. Nagrobnik iz apnenca (90 × 58 × 27 cm) z rozeto v zatrepu in delfinoma v zaklinkih; odkrit pri obnovitvenih delih v letu 1940. Napis: *D(is) m(anibus) | Antoniae | Maximillae |*

Sl. 5. Votivna ara

| *Laberius* | *Priscus* | *nur(u) dign(i)s(simae)* | *b(ene) m(erenti)*. Objavlja B. Saria, GMS 22, 1941, 133 (k čitanju imena v 4. vrstici cf. A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien, Budapest 1959 p. 202 n. 35).

22. Nagrobnik iz apnenca, odlomek (28 × 22 cm), vzdian v zahodni grajski steni. Od napisa ohranjeno: *C(aius) I[...]* | *Cla(udia tribu)* | [...] | *v* |—. Objavlja B. Saria, GMS 22, 1941, 36 n. 1.

23. Del spomenika s fragmentirano ohranjenjo navedbo velikosti grobne parcele: *In fr(onte)*, vzdian v peterokotnem stolpu. CIL III 13401.

24. Odlomek terminalnega napisa z nagrobnika iz svetlosivega apnenca (25 × 50 cm), vzdian v višini oken prvega nadstropja vzhodne stene peterokotnega južnega stolpa. Od napisa ohranjeno le *[locus] mon(umentum)* |—. J. Šašel, Arheološki vestnik 11-12, 1960 do 1961, 201 št. 17.

25. Odlomek prejkone terminalnega napisa iz apnenca, vidno le *N F*; objavil B. Saria, GMS 22, 1941, 36 n. 2.

26. Odlomek napisa (ohranjena le črka *R*) iz svetlosivega apnenca, vzdian v višini oken prvega nadstropja v južni fronti stolpa, ki je prvi zahodno od peterokotnega grajskega stolpa. Prim. J. Šašel, Arheološki vestnik 11-12, 1960—1961, 201 št. 19.

27. V ljubljanskem gradu je vzdianih mnogo obdelanih blokov, prvenstveno iz apnenca in grajskega peščenjaka, profiliranih fragmentov plošč, kamnov z moznicami, ki spadajo v antično obdobje. Prim. B. Saria, GMS 22, 1941, 133 ter J. Šašel, Arheološki vestnik 11-12, 1960—1961, 201 št. 19.

Dobrih kronoloških elementov za sklepanje o poselitvi gradu v prazgodovini ni. Razvidno je — brez podrobnosti —, da je bil poseljen; po drugih prazgodovinskih najdeninah iz Ljubljane sodeč, od konca mlajše kamene dobe dalje.⁵

Drobnarije kot novci, kleščice, pincete potrjujejo tudi v rimski antiki obstoj stalne poselitve,⁶ ki si jo je možno ponazoriti na razne načine.

Za kamene nagrobne spomenike — pretežno so iz I. in II. stoletja po n. št. — je treba, dokler se drugače ne dokaže, zastopati stališče, da so prispeli na grad kot stavbno gradivo. Možno, da že v antiki;⁷ verjetneje pa so bili pripeljani v visokem srednjem veku z ene od emonskih nekropol.⁸ Tem prej, ker so vsi doslej s hriba znani nagrobni spomeniki porabljeni v zidovih grajskega poslopja.

Načelno bi bilo treba isto domnevati za votivne spomenike. Vendar pri njih temu

mnenju nasprotuje dejstvo, da so bili vsi najdeni v območju vodnjaka na grajski planoti in da gre — v treh primerih od štirih — za miniaturna ex vota boštva *Aequorna*, ki kot gradbeni od daleč navoženi material ne pridejo v poštev. Poleg tega so ti spomeniki izraz predrimskega, avtohtonega kulta, vezanega na prostor med Nauportom in Emono. Verjetno je kult v organski zvezi z barskim svetom, saj spada *Aequorna* v sklop vodnih boštev.⁹ Med sloji prebivavcev, ki so imeli z Barjem ali na Barju kakršenkoli opravke — tovorniki, ribiči, prekupčevavci — je bila zelo v čislih.¹⁰ Kulturni prostor takega boštva pa ima ravno na Gradu, ki pregledno obvladuje Barje, izreden položaj.¹¹ V ta krog bi lahko spadali tudi ostanki stebra, podnožja in kipa, ki so bili odkriti na istem prostoru.

Odgovor na vprašanje, iz katere dobe bi bil vodnjak, je odvisen od sklepanja. Dejstvo je, da ga doslej znano srednjeveško listinsko gradivo ne omenja. Ker je bil tudi Valvasorju neznan — težko je dvomiti, da bi ga ne bil omenil, če bi ga bil videl —, je čas njegovega zasutja starejši od njegovega dela. Celotna grajska planota je bila vključena v obrambo šele v XVI. stoletju, ko so bile Šance dograjene.¹² Dotlej je bila obramba omejena na grajsko poslopje z obrambnim jarkom, dviznim mostom in zidom, ki je vezal grad s Trančo.¹³ Vodnjak sam je bil pred obrambnim sklopom. Utemeljeno je torej sklepati, da ga tedanji branilci niso izkopali, ker bi pri obleganju koristil napadavcem, posebno ne, ker so imeli na grajskem dvorišču drug vodnjak, v času pred njim pa so si mogli pomagati s cisterno, ki je sedaj ugotovljena.¹⁴ Torej utegne biti zgradnja vodnjaka starejša od visokega srednjega veka, ko je bil po vsej priliki res že zasut. Ker zgodnji srednji vek za taka arhitektonska dela v tem prostoru ne pride v poštev, preostaja kot čas nastanka — do neke meje prepričevalno — antično obdobje.¹⁵

Najdba rimske pepelnice s pridevki nad vse preseneča. Vendar je možno računati s posamičnimi grobovi na gradu. Iz katerega časa? Po opisu — predmeti niso ohranjeni — iz III. ali IV. stoletja. Tudi na Ptujskem gradu je dokumentiran grob iz IV. do V. stoletja.¹⁶ To je doba, ki strogi red cvetoče antike razblinja, doba propada in obleganj; pokop kjerkoli postaja vsakdanji pojav.

Da bi v II., predvsem pa v vseh nadaljnjih stoletjih na gradu ne bilo opazovalne postaje, je nemogoče, čeprav — razen nekaj kosov orožja — ni za tako sklepanje stvarne opore. Kot kažejo številne analogije — tudi

Ptujski grad¹⁷ —, je obstajal na njem vsaj opazovalni, obzidani stolp, *burgus*, z možnostjo signaliziranja.¹⁸ Na njem so mogli biti prestreženi, oziroma oddani, znaki od vzhodnih obronkov nad Barjem ali od trojanskega hribovja pa do utrdb pri Nauportu, na Pokojišču, Rakitni in Robu nad Turjakom.

Od zahodnih robov Panonije — to je, na primer, v Poetovionu, prvi večji strateško pomembni postojanki — so optični signali preko Trojan, Ljubljane, Logatca, Hrušice in Ajdovščine lahko prišli do štabne trdnjave *Aquileia* v eni do dveh urah. Obrambne enote, ki so se po alarmu od tam napotile na položaje po vzhodnih robovih Krasa, so jih mogle doseči v 2 dneh. Nekako 2 dni pa je potreboval tudi sovražni sunek od Poetovione do vznožja kraških planot pri Nauportu.

Razen omenjene jagode z ogrlice, ki jo nekateri pripisujejo Frankom¹⁹ — kar je negotovo, vsekakor pa spada v obdobje preseljevanja — ter časovno težko opredeljivega orožja, manjkajo elementi za sklepanja o življenju v zgodnjem srednjem veku. Po pobojih Gradu je najti keramične fragmente, ki spadajo v X. do XIII. stoletje, torej v čas, ko se je arhitektonski zametek današnjega grajskega poslopja že razvijal.²⁰

Še enkrat na kratko. Življenje, ki je na Gradu izpričano v prazgodovinskih obdobjih, je na osnovi najdenin šele za antiko možno rahlo skicirati. Poleg stražne postaje — posebno v kasni antiki aktualne — in vodnjaka je bila na planoti tudi kulturna stavba boštva *Aequorna*. Logično je, da je odredila nanj opazovavce vsaka enota, ki je za preseljevanja stremela v Italijo. Končno ga je poselil neki slovenski rod, čigar veljaki so ščasoma na antičnih temeljih ustvarili zameetek kasnejšega mogočnega spanheimovskega gradu.

OPOMBE

1. Sodili bi, da je takih prehodov več ali da bi jih vsaj z lahkoto zgradili. To pa ni tako. Vzhodno od Ljubljane ne otežuje poti proti Italiji le Zasavsko in Dolenjsko hribovje, ampak tudi savsko korito s svetogorskim hribovjem; z Dolenjske prihajajoče poti se morajo ogniti Barju — torej skozi Ljubljano — ali pa se pod neugodnimi geografskimi pogoji dvigniti na Kras in ga po njegovi dolžini preiti. Zahodno od Ljubljane so ovire

še večje. Prim. delno tudi L. Hauptman, Italija i srednja Evropa, Split 1928. — 2. Zadostuje pogled v Zgodovino Ljubljane I 1955. Prim. tudi F. Stele, Ljubljanski grad — slovenska akropola, Celje 1932 ter id., Problem Ljubljanskega gradu, Kronika 1, 1934, 106 ss. — 3. Prim. Zgodovino Ljubljane pass. Dalje, F. Stare, Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani, Ljubljana 1954, posebno 115 ss. S. Rutar, LMS 1891, 184 ter IMK 9, 1899, 41. J. Pečnik, IMK 14, 1904, 129. — 4. Možno, da je kamen z arabeskami, ki ni ohranjen, kolikor vemo, identičen s kamnom, ki ga navajam pod št. 17. To bi lahko sledilo izotic, ki jih prinašata P. Hitzinger, MHK 9, 1854, 93 ter Petruzzi, ib. 19, 1864, 71. — 5. J. Korošec, v delu Zgodovina Ljubljane I 1955, 243 ss. Prim. lit., ki jo navajam v op. 3. — 6. Prim. tudi C. Deschmann, Führer durch das Rudolphinum in Laibach 1888, 103 in 112 ter P. Hitzinger, MHK 16, 1861, 46 s. — 7. J. Rus, Rimski vodnjak na Ljubljanskem gradu, J. 1929 št. 76 z dne 30. marca, se nagiba k temu mnenju. — 8. Tako že B. Saria, GMS 22, 1941, 135. — 9. Glede tega skladnega mnenja — čeprav izvor kulta različno interpretirajo — so Th. Mommsen, CIL I² 2285 = III 3776; Roscher, ML s. v. Aecorna; Wissowa, RE s. v. Aecorna; H. Krahe, Lexikon altillyrischer Personennamen, Heidelberg 1929, 3. — 10. To sledi predvsem iz spomenika, najdenega v bližini mesta *Savaria*, z naslednjim besedilom: *Aecornae | Aug(ustae) sac(rum) | Emonienses | qui | consistunt | finibus | Savar(iae) | v(otum) s(olberunt) l(ibentes) m(erito)*. Nedvomno gre za trgovsko zaposlene ljudi iz Emone, kot je dokazal B. Saria, Eine emonenses Landsmannschaft in Savaria, Pannonia-Königstár 8, 1935, ki podrobneje obravnava tudi kult boštva *Aequorna*. — 11. B. Saria, GMS 22, 1941, 135. — 12. M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, 1955, 33 ss. — 13. M. Kos, l. c. — 14. P. Petru, Kronika 9, 1961, 182 s. — 15. Petruzzi, MHK 19, 1864, 71 in A. Müllner, Emona, Laibach 1879, 60 sta prepričana v isto. — 16. J. Klemenc, Ptujski grad v kasni antiki, Ljubljana 1950, 29. — 17. J. Klemenc, o. c. ter J. Šašel, Kronika 9, 1961, 126. — 18. To je bilo jasno že P. Hitzingerju, MHK 16, 1861, 46 s. K obsežni literaturi za *burgus* naj navedem le eno študijo: A. Alföldi, Die latrunculi der Bauinschriften der unter Commodus gebauten burgi et praesidia, Archaeologiai értesítő ser. 3, vol. 2, 1941, 40 ss. — 19. Na primer, B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, 415. — 20. M. Kos, K 800-letnici prve omembe Ljubljane v zgodovini, GMS 25—26, 1944—1945, 85 ss. Prim. tudi id., Pečat in grb mesta Ljubljane, ZUZ 19, 1943, 38 ss. Id., Starejša in mlajša naselja okoli Ljubljane, GV 23, 1951, 157 ss. J. Rus, Organske osnove v začetkih ljubljanskega mesta, GV 14, 1938, 22 ss.